

УДК 372.8=161.2+378.147

ПОНЯТТЯ «МОВИ», «МОВЛЕННЯ» ТА «КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ» У НАУКОВО-ЛІНГВІСТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Хома Т.В.

У статті розкрито зміст понять “мова”, “мовлення” та “культура мовлення” у сучасній науковій літературі. Основна увага звертається на культуру усного українського мовлення.

Ключові слова: мова, мовлення, культура мовлення

У сучасній лінгвістиці та лінгводидактиці поняття «мови», «мовлення» та «культури мовлення» розглядаються багатьма науковцями (О.Ганич, Н.Гуйванюк, С.Ярмоленко, П.Коваль).

Проблему мови і мовлення у сучасному мовознавстві вважають чи не однією із найскладніших, оскільки трактування цих понять й критеріїв їх розмежування лінгвістами різне.

Мета статті: проаналізувати зміст понять “мова”, “мовлення”, “культура мовлення” у сучасній науково-лінгвістичній літературі.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови подається таке визначення поняття “мова”: “1.Здатність людини говорити, висловлювати свої думки. 2. Сукупність довільно відтворених загально-прийнятих у межах даного суспільства звукових знаків для об’єктивно існуючих явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування у процесі вираження думок...3. Мовлення, властиве кому-небудь; манера говорити... 4. Те, що говорять, чий-небудь слова, вислови... 5. Публічний виступ на яку-небудь тему; промова... 6. Те, що виражає собою яку-небудь думку, що може бути засобом спілкування” [2, с.682]. У свою чергу поняття “мовлення” автором трактується так: “1. Спілкування людей між собою за допомогою мови; мовна діяльність. 2. рідко Повідомлення по радію; радіомовлення.” [там же]. Енциклопедичний словник дає таке визначення: “Мовлення – функціонування мови в процесах вираження й обміну думок, конкретна форма існування мови як особливого виду суспільної діяльності” [6, с.57].

У термінологічному словнику укладачами О.Ганич, І.Олійник дається визначення поняття “мова”: “1.Найважливіший засіб спілкування людей, тобто засіб вираження і повідомлення думок, почуттів і волевиявлень людини. Мова нерозривно пов’язана з мисленням і служить не тільки засобом вираження думок, а і знаряддям думки, засобом формування і оформлення думки...”

2. Будь-яка мовна система, що відтворює одну з функцій природної мови або функціонує як її заміник...”

У свою чергу поняття “мовлення” укладачами трактується

так: “Процес добору і використання засобів мови для спілкування з іншими членами певного мовного колективу. Мовлення є формою існування живої мови, у мовленні мова функціонує і в процесі функціонування перебуває в постійному розвитку. Мова і мовлення взаємно й нерозривно пов’язані між собою. Мовлення існує на основі певної мови, а мова виявляє себе в мовленні її носіїв. Мова щодо мовлення – явище загальне; вона належить усім, хто нею користується. Мовлення ж часткове, окреме, індивідуальне щодо мови...” [3, с.129-132].

Проте Д.Ганич та І.Олійник ототожнюють поняття “культура мови” з поняттям “культура мовлення”. У термінологічному словнику зазначено, що “Культура мови – 1. Нормативність мови, її відповідність тим вимогам, які ставляться перед мовою в певному мовному середовищі в певний історичний період... Нормативність мови включає в себе і такі якості, як точність, ясність, чистота... Мові високої культури властиві... також багатство словника, різноманітність граматичних конструкцій, художня виразність, логічна стрункість. 2. Розділ філологічної науки, який вивчає мовне життя суспільства в певну епоху (аспект об’єктивно-історичний) і встановлює на науковій основі правила користування мовою як основним засобом спілкування людей, знаряддям формування і вираження думок (аспект нормативно-регулювальний)” [3, с.129-132].

Натомість М.Кочерган у короткому термінологічному словнику, вміщеному до підручника “Загальне мовознавство”, поняття “мова” трактує як “Природну систему комунікативних знаків і правил їх функціонування”, а поняття “мовлення” характеризує як “конкретно застосована мова; засоби спілкування в їх реалізації” [8, с.429]. Проте науковцем не з’ясовується поняття “культура мовлення”.

Як бачимо, у словниках наявне змішування понять “мова” і “мовлення”, “культура мови” і “культура мовлення”, що спонукає до вивчення даної проблеми у науково-методичній літературі.

Вважаємо, що мова - це знакова система, під якою розуміють правила мови, парадигми, моделі, що базується на нормах, які закріплюються словниками. Воно виконує ряд функцій: комунікативну, інформаційну, естетичну; мовлення – це часткове вираження мови, способи її реалізації.

Мовлення, на думку лінгвістів, – поняття набагато складніше,

воно досліджується ними на різних рівнях:

- фізіологічні основи мовлення (Н.Жинкін);
- взаємозв'язок мислення й мовлення (О.Потебня, Л.Виготський);
- психологічні аспекти мовлення (Н.Хомський, А. Супрун, О.Леонтьєв, Н.Жинкін);
- реалізація функцій мови в мовленні (О.Потебня, І.Горелов)
- процес оволодіння мовленням, механізм мовлення (А.Загнітко)
- функціональні різновиди мовлення (О.Казарцева);
- культура усного і писемного мовлення (Н.Гуйванюк, С.Єрмоленко, П.Коваль)

Різноманітне вивчення поняття "мовлення" привело до створення у лінгвістиці ряду напрямів: психолінгвістики, соціолінгвістики, лінгвістики тексту, культури мовлення тощо.

Однак сучасний розвиток лінгвістики вимагає чіткого розмежування понять "мова і мовлення". Зазначимо, що у лінгвістичній науці до диференціації мови і мовлення є різні погляди. Вперше на відмінність понять "мова і мовлення" вказував німецький лінгвіст В.фон Гумбольдт. Ученим виокремлено дві тези:

- "мова завжди розвивається тільки в суспільстві...";
- "мова як маса всього витвореного мовленням не одне й те ж, що саме мовлення в устах народу" [4, с.68-86].

Німецький лінгвіст Ганс фон дер Габеленц, на відміну від В.фон Гумбольдта розрізняє три поняття – "мовлення", "конкретна мова", "мовна здатність". Ф.де Соссюр у праці "Курс общей лингвистики" виділяє існування двох різних об'єктів- мови і мовлення, тому зауважує на необхідності функціонування двох наук – лінгвістики мови та лінгвістики мовлення. "Розділяючи мову і мовлення, ми тим самим відділяємо: 1) соціальне від індивідуального; 2) суттєве від побічного і випадкового" [11, с.52].

Відтак, лінгвіст О.Мельничук, аналізуючи погляди Ф.де Соссюра з приводу означених понять, підсумовує, що мову і мовлення не слід вважати співвідносними між собою. "Реально існує лише мова як загальна сукупність конкретних мовних виявів, тобто процесів мовної діяльності, в яких використовуються різні компоненти мовної структури" [9, с.13].

Можемо констатувати той факт, що визначення поняття "мова" сучасними лінгвістами (С.Семчинський, І.Ющук) та Ф.де Соссюра значно різняться. Ф.де Соссюр визначив мову як соціальний елемент, а І.Ющук зазначає: "Мова як людський феномен існує у двох тісно взаємопов'язаних психічних процесах: в уяві як набір мовних засобів і схем та в мовленні під час творення речень і тексту. Оскільки українське слово "мова" означає водночас і "набір мовних засобів" і "мовлення", то для розрізнення цих двох понять перший стан називатимемо мовними засобами, другий – мовленням" [10, с.56]. Отже, мовні засоби відображаються в граматиці та словниках, а результатом мовлення є текст.

М.Андреев, Л.Зіндер уточнюють означені поняття і подають більш глибоке трактування: мова – мовлення – мовленнєвий акт – мовленнєвий матеріал. Мова як система знаків; мовлення – система сполучень мовних елементів у тексті; мовленнєвий акт – процес, породженням якого є мовленнєвий матеріал; мовленнєвий матеріал – конкретна реалізація системи мови [1, с.15-21]. Як бачимо, запропонована система уточнює поняття "мова–мовлення", вказує на їх взаємозв'язок саме через мовленнєвий акт та

мовленнєвий матеріал.

Своєрідну концепцію запропонував Л.Щербат: 1) мовленнєва діяльність, що охоплює процеси говоріння і розуміння; 2) мовний матеріал, тобто сукупність усього сказаного і написаного; 3) мовна система (словники і граматики мов). Аналізуючи поняття мовної системи, науковець засвідчує: "Что же такое сама языковая система? По-моему, это есть то, что объективно заложено в данном языковом материале и что проявляется в индивидуальных речевых системах, возникающих под влиянием этого языкового материала. Следовательно, в языковом материале и надо искать источник единства языка внутри данной общественной группы" [12, с.24-39].

Е.Косериу зауважує, що поняття мовлення слід розглядати з погляду дотримання літературних норм, і в такому випадку індивідуальне мовлення (мовець і його мовленнєві особливості) і норма (зразки) співпадають частково [7, с.143-343].

Вважаємо, що це уточнення румунським мовознавцем є досить вагомим і науково виваженим. Так, у мовленні мешканців Закарпаття спостерігається ряд специфічних особливостей, які не співпадають з нормами літературної вимови, як-от:

- відсутність подовження приголосних в іменниках середнього роду типу насіння, гілля, життя;
- дзвінки приголосні в кінці слова втрачають свою дзвінкість (дуб, зуб);
- флексії -ов, – ом в іменниках жіночого та чоловічого родів в О.в. одн. (руков, земльов, коньом) та інші.

Російський мовознавець О.Смирницький, розмежовуючи поняття "мова і мовлення", подає форми мовлення: усне, писемне і мислене. Мислене мовлення аналізується як внутрішнє мовлення. Розмежування понять "мова і мовлення" у О.Смирницького є глибшим, ніж у Ф.де Соссюра.

Під мовленням О.Смирницький розуміє поєднання звучання з конкретним мовним змістом, а під мовою – сукупність взаємопов'язаних одиниць і відношень між ними, сукупність усіх компонентів різноманітних виявів мовлення. Якщо мовлення – спосіб спілкування, то мова – засіб спілкування. Науковець підсумовує, що мова існує у мовленні, взаємодіє з мовленням і розвивається в мовленні [10, с.10-12].

Ряд науковців (Г.Шухардт, А.Коев, К.Пайк, О.Мельничук) визнають мову як наукову абстракцію, а не як реальний об'єкт. Але на сьогодні стає очевидним, що:

- терміни мова і мовлення неідентичні;
- мовлення – це процес безпосереднього використання мови;
- мовлення – явище індивідуальне, часткове; мова – явище загальне, притаманне певному суспільству.

Сучасними лінгвістами (А.Загнітко, І.Домрачева, І.Горелов, О.Казарцева) мовлення і мова розглядаються у різних аспектах:

- мовлення як процес (спілкування);
- мовлення як результат мовленнєвої діяльності (текст);
- мовлення як ораторський жанр (полемічне, піднесене);
- мовлення як оцінне явище (правдиве, неправдиве, ритмічне)

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Поняття "мова", "мовлення", "культура мовлення" є близькими, але не ідентичними. Культура мовлення досліджувалася багатьма науковцями, однак формування культури мовлення в поліетнічному середовищі вимагає подальшого вивчення.

Література

1. Андреев Н.Д. О понятиях речевого акта, речи, речевой деятельности и языка / Н.Д.Андреев, Л.Р.Зиндер // Вопр. языкознания. – 1963. – № 3. – С.15-21
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов.та CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
3. Ганич Д.І.Словник лінгвістичних термінів / Д.І.Ганич, І.С.Олійник. – К.: Вища школа. – Головне вид-во, 1985. – 360 с.
4. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода / Вильгельм Гумбольдт // В.А.Звегинцев. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. – М., 1960. – Ч.1. – С.68-86
5. Державна національна програма "Освіта" ("Україна XXI століття"). – К., 1992. – 64 с.
6. Українська радянська енциклопедія / За ред. М.П.Бажана. – К.: Головна редакція української радянської енциклопедії. – Т.7. – С.54-55
7. Косериу Э. Синхрония, диахрония, история / Эухенио Косериу // Новое в лингвистике. – М., 1963. – Вып.3. – С.143-343
8. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник / Михайло Петрович Кочерган. – К: Видавничий центр «Академія», 2003. – 463 с.
9. Мельничук О.С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства / Олександр Савич Мельничук // Мовознавство. –

1997. – № 2-3. – С.13

10. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка / Александр Иванович Смирницкий. – М.: Издательство: Литературы на иностранных языках, 1957. – 286 с.
11. Де Соссюр Ф. Курс общей лингвистики / Фердинад де Соссюр. – М., 1977. – С.52
12. Щерба Л.В. О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании / Лев Владимирович Щерба. – Л., 1974. – С.24-39
13. Ющук І. Українська мова / Ігор Ющук. – К.: Либідь, 2004. – 640 с.

Хома Т.М.

Понятие «язык», «речь» и «культура речи» в научно-лингвистической литературе

В статье представлено содержание понятий «язык», «речь» и «культура устной литературной речи» в современной научной литературе. Основное внимание обращается на культуру устной украинской литературной речи.

Ключевые слова: язык, речь, культура речи

Khoma T.M.

The meanings of terms language", "speech" and the "culture of speech" in the scientific-linguistic literature

The author of the article has discussed the meaning of terms "language", "speech" and "the culture of speech" in the modern scientific literature. Much attention has been paid to the culture of oral Ukrainian speech.

Key words: language, speech, culture of speech.